

KUTADGU BİLİĞ'DE DEVLET YÖNETİMİ

*Tuncay AÇIK**

Öz

Türk-İslâm kültür ve fikir hayatının önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından insana iki dünyada da mutlu olmasının yollarını göstermek amacıyla yazılmıştır. Kültürümüzün mihenk taşlarını oluşturan eserlerden biri olan Kutadgu Bilig, hükümdar ve idarecilere verdiği öğütler itibariyle bir nasihatname, ülkenin yönetimi ile ilgili tespitleri açısından bir siyasetname kitabıdır. Eser, iyi bir devlet yönetimi ve yönetici nasıl olmalı sorusuna yanıt aramıştır. Yusuf Has Hacib eserinde dönemin siyasal, sosyal, ekonomik konuları ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Karahanlılar döneminde yazılmış olan bu eserde Yusuf Has Hacib, devleti ve halkı Allah tarafından kendisine verilen bir emanet olarak gören hükümdarın görevini yerine getirirken adalet, liyakat, şefkat, merhamet, sadakat, cömertlik, istişare gibi konulara dikkat etmesini tavsiye etmiştir. Biz de çalışmamızda Kutadgu Bilig'i referans alarak Türk devlet düşüncesinin temel öğelerini (kut, hâkimiyet, devlet=il, istiklâl), hükümdar (bey) da olması gereken özellikleri, devlet görevlilerinin sahip olması gereken vasıfları, beyin halka karşı sorumluluklarını, ideal devlet yönetiminin nasıl olması gerektiğini anlatan bir çalışma yaptık.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, adalet, devlet yönetimi.

The State Administration in Kutadgu Bilig

Abstract

Kutadgu Bilig is one of the important works of the Turkish-Islamic Cultural and Ideological life, was written by Yusuf Has Hacib to show the ways of happiness in both worlds. Kutadgu Bilig is one of the Works that constitute the milestones of our culture, and is a book of advice because it gives advice to the rulers and administrators, and also a book of politics because it determines the issues on the administration of the country. It searched for an answer to the question how good the state management and executives should be. Yusuf Has Hacib gave important information on political, social and economic issues of those times in his work. In this work, which was written during the Karahanlılar Era, Yusuf Has Hacib advised the rulers to pay attention to issues such as justice, qualifications, affection, mercy, loyalty, generosity, and consultation while ruling over the state and the people, which is an entrusted duty to them given by Allah. In our study, we examined and determined the properties that must be owned by a ruler, the basic elements of the Turkic State idea (happiness, dominance, state-province, independence), the characteristics that must exist in a state officer, the responsibilities of the rulers towards the people, and how a ruler must govern the state in an ideal manner by taking the Kutadgu Bilig as the reference.

Keywords: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, justice, the state administration.

* MEB

Giriş

Türk-İslâm edebiyatının ismi bilinen ilk şairi ve mütefekkeri olan Yusuf Has Hâcib, Türk dili ve edebiyatı bakımından olduğu kadar, Türk kültürünün de en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig'in yazarıdır (Eraslan, 1986: 438). 1019 yılında, Balasagun şehrinde doğan Yusuf, nüfuzlu ve asil bir aileye mensuptur. İyi bir eğitim görmüş, zühd ve takvası ile toplumda saygı gören bir insan haline gelmiştir. Balasagun'da yazmaya başladığı meşhur kitabına son şeklini Kaşgar'da vermiştir. 18 ay uğraştığı eserini 1069/1070 yıllarında tamamlayarak Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han'a sunmuştur. Hakan, eseri çok beğenmiş, ödül olarak Yusuf'a Has Hacib unvanını vermiştir. (Arat, 2005: 27; Memiş, 2003:108).** Yusuf Has Hacib'in 1085 yılında 67 yaşında vefat ettiği ve türbesinin Kaşgar şehrinde bulunduğu (S. Kaşgarlı, 2004: 154) söylenmektedir.

Kutadgu Bilig, "saadet veren, padişahlara layık" anlamına gelir. "Kut" kelimesi Basmil ve Uygur hükümdarlarına verilen idi-kut tamlamasında olduğu gibi haşmet-meab, şahane yerine kullanılmıştır. Bundan dolayı kitabın ismi "saadet veren ilim", "saadetli kılan bilgi" veya "padişahlara layık ilim" anlamına gelmektedir (Köprülü, 1980:165; Silahdaroğlu, 1996: 8). Kutadgu Bilig, Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar Türk kültür tarihinin de ölümsüz bir şaheseridir. Eserde topluluk halinde yaşayan insanlara maddi ve manevi bakımlardan rahatlık ve huzur temin edici yollar gösterilmiştir (Kandır, 2000: 9-19).

Kutadgu Bilig'in biri Uygur, diğer ikisi Arap harfleriyle yazılmış üç nüshası bulunmuştur. Bu nüshalar, buldukları yerlerin adları ile Viyana, Mısır ve Fergana nüshaları olarak anılırlar. Mevcut nüshaların en iyi olanı Fergana nüshasıdır. Uygur harfleri ile yazılı olan Viyana nüshası 1439'da Herat'ta kopya edilmiştir. Aynı yüzyıl içinde Tokat'a, oradan da 1474'de İstanbul'a getirilmiştir. Ünlü tarihçi Hammer, bunu 19. yüzyıl başlarında İstanbul'da satın almış, Viyana Saray Kitaplığı'na vermiştir. Bilim dünyasında ilk tanınan nüsha budur. Arap harfleri ile yazılı olan ve Kahire'deki Kral Kitaplığı'nda bulunan Mısır nüshasının ne zaman yazıldığı ise belli değildir. Bu nüsha 1896'da tespit edilmiştir. 1914'de bulunan ve yine Arap harfleri ile yazılmış olan Fergana nüshası ise mevcut nüshaların en eskisidir. Bu nüshanın 13. yüzyıla ait olduğu sanılmaktadır. Her üç nüshanın tıpkıbasımları Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır (Arat, 1993, 1043; Dilaçar, 1972: 38-39). Bu üç nüshanın karşılaştırılması ile meydana getirilen metin ve eserin günümüz Türkçesine çevirisi Reşit Rahmeti Arat tarafından hazırlanmıştır. Arat eserin muhtevası ve etkilendiği kültürler üzerine de bir araştırma yapmayı düşünmüş, ancak buna ömrü vefa etmemiştir (İnalçık, 2000: 12; Dilaçar, 1972: 39).

** Bundan sonraki atıflarda verilen rakamlar, Reşit Rahmeti Arat çevirisindeki Kutadgu Bilig'in beyit numaralarını ifade etmektedir.

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'i önsöz ve giriş eklemeyen 85 bâba ayırmış, 6520 beyit halinde, öğretici bir destan ya da siyasetname olarak yazmıştır. Esere daha sonra iki defa önsöz şeklinde ilaveler yapılmıştır. Sonradan yapılan bu eklerle beyit sayısı 6645'e yükselmişse de sona doğru bazı boşluklar vardır. 125 beyitten oluşan son üç bölümü ise kaside tarzında söylenmiştir (Dilaçar, 1972: 71; Kafesoğlu, 1970: 8; Silahdaroglu, 1996, 8). Eser, dört temel ilke ve bunları temsil eden 4 sembolik şahsın diyalogu üzerine kurulmuştur (Arat, 1993: 1040; Kafesoğlu, 1970: 1-39; Uluçay, 1967: 266; Ercilasun, 2002:767; Yazıcı, 2006: 152; Arsal, 2014: 86).

Tablo 1
Kutadgu Bilig'de geçen isimler ve özellikleri

<i>İsim</i>	<i>Anlamı</i>	<i>Meslek</i>	<i>Sembolü</i>
Kün-Togdı	Gün Doğdu	Kağan	Adalet
Ay-Toldı	Ay Doldu	Vezir	Saadet
Ögdülmiş	Övülmüş Bilge	Vezirin Oğlu	Akıl, Bilgi
Odgurmuş	Zâhit	Vezirin Akrabası	Hayatın Sonu

Bu dört kişinin aralarında geçen hikâye ise özetle şöyledir: Adaleti seven ve ülkeye yararlı olmak isteyen hükümdar Kün Togdı'nın yardımcısı yoktur. Hakan'ın iyiliğini duyan Ay Toldı, kendisini hakana tanıtmaya fırsatını bulur, aklı ve bilgisi sayesinde kendini ispat ederek vezir olur. Ülkeye önemli hizmetlerde bulunur ve devlet idaresiyle ilgili görüşlerini hükümdara anlatır. Hastalanarak ölmeden önce hakana oğlunu tavsiye eder. Hakan, Ay Toldı'nın ölümünden sonra oğlu Ögdülmiş'i vezir yapar. Ögdülmiş, babasının vasiyetlerini göz önünde tutarak önemli hizmetler yapar. Bundan memnun olan hakan, vezirine bir yardımcı bulmak ister. Ögdülmiş, dağda hayatını geçiren Odgurmuş'u önerir. Odgurmuş, saraya davet edilir. Odgurmuş, hakanın üçüncü çağrısına cevap vererek onun yanına gelir. Hakanla konuştuğundan sonra geri dağa döner. Ögdülmiş Hakanla yalnız kalınca tekrar ona nasihatler verir. Daha sonra yaşlandığını ileri sürerek Odgurmuş'un yanına gider. Odgurmuş, onun bu gelişini doğru bulmaz ve geri dönmesini ister. Bunun üzerine Ögdülmiş geri saraya dönse de Odgurmuş'un hastalığını duyar ve tekrar dağa gider. Odgurmuş, ona son sözlerini söyleyerek çeşitli nasihatlerde bulunur. Ögdülmiş saraya geri döndüğünde konuşulanları hakana anlatır. Hakan, ona arkadaşını yalnız bırakmamasını söyler. Fakat Ögdülmiş, eve dönünce Odgurmuş'un ölüm haberini alır ve ağlayarak yas tutar. Hakan, vezirine taziyede bulunur. Hakan ile Ögdülmiş baş başa vererek yurdu adaletle yönetirler (Kavcar, 1975: 388; Doğan, 2002b: 77).

Kutadgu Bilig üzerine birçok yabancı ve Türk bilim adamı çalışma yapmış ve farklı görüşler ileri sürmüştür: 1870 yılında H. Vambéry “ilk defa olarak bize Türklerin ictimai ve idari durumlarına göz atma fırsatı veren eser” diye takdim ettiği Kutadgu Bilig için “Esere hakim olan ruh, büyük ölçüde İslami telakkileri yahut umumiyetle doğuda yaygın düşünceler yanında temiz ve saf Altaylı yani Türk telakkisinin yer aldığı bir ahlaki talimdir. Vaktiyle eserin Çince veya Farsça bir kitaptan tercüme veya adapte edildiğini düşünmüştüm; fakat yakından incelediğim zaman onun Türk ürünü olduğu neticesine vardım” demiştir. Alman O. Alberts, Kutadgu Bilig’i felsefi bir eser olarak görmüş ve kitapta İbni Sina’nın etkisi olduğunu ve Yusuf Has Hacib’in İbni Sina’nın öğrencisi olduğunu iddia etmiştir. W.Barthold 1918’de neşrettiği “İslam Medeniyeti Tarihi” isimli kitabında Kutadgu Bilig’le ilgili “Onda yalnız tatsız tuzsuz mecazlar (mesela, şairimiz “adalet” ’i emir, “devlet” ’i vezir olarak gösteriyor) ve hayattan çok uzak bir takım kuru nasihatler buluyoruz” (Kafesoğlu,1972: 3) diyerek eserin dünya gerçeklerinden uzak olduğunu ileri sürmüştür.

Fuat Köprülü “11. Yüzyılda Kaşgar cemiyeti içtimai bünye itibariyle diğer gelişmiş İslâm toplumlarından bariz bir şekilde ayrılmıyordu. Samanilerin saray teşkilatı pek hafif bir tadilat ile şarki Türkistan saraylarında da mevcuttu. Fazla bir Türk tesirinin düşünölemeyeceği Kutadgu Bilig’de eski göçebe telakkilerinden bazı manidar ananelere tesaduf edilmekle beraber Orhun kitabeleri ile mukayese edilince Kutadgu Bilig’de hâkim olan ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığı açıkça görülür” demiştir. Köprülüye göre, eserde Çin tesiri değil fakat çok kuvvetli bir İbni Sina etkisi bulunmaktadır (Kafesoğlu,1972: 4).

A. Caferoğlu “Kutadgu Bilig’in 11. yüzyılın en büyük edebi mahsulü olduğunu, dil ve konu yönünden Arap ve İran etkisi altında kaldığını söylemiştir (Caferoğlu 1984: 56). H.İnalçık, Kutadgu Bilig’de açıklanan hususlar ile Hint-İran gelenekleri arasında birçok benzerlikler hatta bazen aynilikler bulunduğunu; fakat İran tesirini çok abartmamak gerektiğini, Türk ve İran siyasi hâkimiyet anlayışları arasında büyük farklar olduğunu söyler. İran devlet geleneğinde hükümdarın mutlak otoritesi söz konusu iken Türk devlet anlayışında “törü” ön plandadır. Kutadgu Bilig’deki yönetim anlayışı ve yöneticilerde bulunması gereken özellikler çoğunlukla Türk siyaset anlayışını yansıtmaktadır (İnalçık 2000: 12,21) demiştir. Zeki Velidi Togan ise *Kutadgu Bilig’in* Türk devlet idealini yansıttığını, bu idealin de kendine özgü olduğunu İran ve Aristo gibi Yunan etkisinde olmadığını (Togan,1981: 85) söylemiştir.

A.Bican Ercilasun “Kutadgu Bilig’in temel yapısının manzum hikâye şeklinde olduğunu ve Türk Edebiyatı’nın ilk tiyatrosu olduğunu”. ifade etmiştir. Abdulkadir İnan “Kutadgu Bilig’de eski Türk medeniyetinin izleri bulunur, büyük Türk Tarihinin sahibi olan Türk dünyasında tarih içinde münasebet edinilmiş Hint, Çin, İran, İslâm medeniyetlerinin her birinden izler bulunması pek tabii bir durumdur”. F.K. Timurtaş Kutadgu Bilig “Eski Türk ahlâk ve devlet telakkisi ile islâmi inancı birleştiren nasihatname ve siyasetname mahiyetinde didaktik bir kitaptır.” S. Maksudi Arsal ise

Kutadgu Bilig için “Medeni Türk muhitinde asırlardan beri toplanmış ahlâk, siyaset ve hukuka dair fikirlerin bir hülâsası, 11. asırdaki Türk kültürünün abidesidir” (Alıcı, 2012: 26-27). Arat “*Kutadgu Bilig*, ne olayları nakleden bir tarih, ne bölge ve şehirleri betimleyen bir coğrafya, ne din bilginlerinin düşüncelerini toplayan bir derleme, ne düşünürlerin fikirlerine dayanan bir felsefe ne de şeyhlerin özlü sözlerine dayanan bir nasihat kitabıdır” (Arat, 2005: 31). demiştir.

İslâmiyet öncesi Türk devlet düşüncesi; kut, devlet, hükümdar gibi önemli kavramlar üzerine kurulmuştur. Bu durum, Kutadgu Bilig’de açıkça görülmektedir. Karahanlılar döneminde İslâmiyet’e geçilmesiyle hâkimiyet anlayışında bazı değişimler olmakla birlikte eski değerlere bağlı kalınmıştır. Hem Karahanlılar hem diğer Türk devletleri asırlardır sahip oldukları değerler ile İslamiyet’in değerlerini birbirleriyle bağdaştırmaya çalışmışlardır. Yusuf Has Hacip kitabında ideal bir devlet düzeninin yollarını göstermiştir. Çalışmada bu düzen, kavramlar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

A. Hâkimiyet Anlayışı (Kut)

Kut inancı, Türk düşünce hayatının temel ilkelerinden biri olarak çok eski dönemlerden günümüze kadar devam etmiş, güçlü bir devlet düşüncesi ve felsefesi olmuştur. Daha sonra olgunlaşarak büyük devletler kurmuş olan Türklerde halk kitlelerinin ruhlarına kadar inmiş ve onların günlük hayatlarını bir düzene sokmuştur (Ögel, 1982: 181). İslamiyet öncesi hâkimiyet anlayışında hükümdara yönetme hakkının Allah tarafından verildiğine ve elde ettiği başarıların da Allah’ın bir ihsanı olduğuna inanılmasına kut inancı denirdi. Hanlığın Tanrı tarafından verildiği inancı birçok Türk devletinde vardır (Taneri, 1993:154). Bilge Kağan: “Tanrı irade ettiği için tahta oturdum; dört taraftaki milletleri nizama soktum. Tanrı güç verdiği için Türk askerleri kurt gibi düşmanları koyun gibidir. Türk Tanrısı milleti yok olmasın diye babam İleriş Kağan’ı ve annem İl Bilge hatunu gökten tutup yükseltmiştir” (Turan; 1979: 168). gibi ifadelerle bu durumu ifade etmiştir.

Aynı düşünce doğrultusunda Oğuz Han hâkimiyetini ilahi bir kaynaktan aldığını, Uygur hanları semavi bir nurdan doğduklarını, Kırgızlar gökten gelen bir soya mensup olduklarını, Asya ve Avrupa Hunları Tanrının cihan hâkimiyetini kendilerine verdiğini ileri sürmüşlerdir. Türkler islâmiyeti kabul ettikten sonra da Türk cihan-girlik ve ilahi hâkimiyet anlayışını devam ettirmişler; bu anlayışın etkisiyle Selçuklularda ve Osmanlılarda isyan eden hanedan mensuplarının idamları kan akıtılmamak amacıyla yayın kirişi ile boğdurulmak şeklinde gerçekleştirilmiştir (Turan, 1979: 175).

Yönetme yetkisinin Allah tarafından kendisine verildiğine inanan kağan, halkı bir emanet olarak görmüş ve reayasına karşı son derece adil ve hoşgörülü davranmıştır. Bu şekilde davranmadığı takdirde kut’un kendisinden alınarak ülkeyi daha iyi yönetecek başka birine verileceğine inanmıştır. Yine aynı düşünceyle tarih boyunca Türk hükümdarları bir “baba” şefkatiyle vatandaşlarını korumuşlar, doyurmuşlar ve refah içinde yaşamaları için çaba sarf etmişlerdir (Taneri, 1993: 155).

Kut inancının devam ettiğini ilk Müslüman Türk devleti kabul edilen Karahanlılar'da ve onlara ait ilk siyaset kitabı Kutadgu Bilig'de de görüyoruz. Bunun en açık delili bu dönemde yaşamış olan Yusuf Has Hacib'in ünlü siyaset kitabına kut kelimesiyle paralel olarak "Kutadgu Bilig" ismini vermesidir. Kutadgu kelimesi, kutadmak mastarından yapılmış bir isimdir ve bu "Kut'a ulaştıran, kutlu kılan" manasına gelmektedir (Genç, 1981: 67). Kut düşüncesi Kutadgu Bilig'de birçok yerde ve farklı anlamlarda kullanılmaktadır:

"Ey devletli hükümdar, Allah sana mutluluk verdi; adını bin kere zikrederek ona şükretmek gerekir" (Beyit:109).

"Tanrı kime bu beylik işini verirse; ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir" (Beyit: 1933).

"Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir" (Beyit: 1934).

"Düşün, Tanrı fazlı ile sana ne kadar iyilik etmiştir, buna dikkat et. Kalabalık halk üzerine seni hâkim kıldı; dilek ve arzularını verdi ve fermanlarını yürüttü. Tanrı, senin gibi olan kullarını sana muhtaç etti; işte bunların hepsini görüyorsun" (Beyit: 5191-92-93).

"Tanrı seni doğruluk için bu mevkie getirdi; haydi doğru ol ve doğruluk ile yaşa. Her işi akıl ile nefsinin esiri olma, gönlünü diri tut" (Beyit: 5195-96).

"Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti." (Beyit: 5469).

"Lütuf ederek sana bu beyliği verdi; ey bilgisi geniş olan insan, buna şükret" (Beyit: 5470).

"Bu beyler hâkimiyetlerini Tanrı'dan alırlar; halk iyi olursa, bey de iyi olur" (Beyit: 5947).

"Tanrı kime inayet ve yardım ederse dünya onun olur ve o saadete kavuşur. Kim Tanrının fazlına tamamen mazhar olursa, o her iki dünya mutluluğuna ulaşır" (Beyit: 6192-93).

Beyitlerden anlaşılacağı gibi beyler hâkimiyetlerini Tanrıdan alırlar, hükümdarlık görevi Tanrı tarafından kulları arasından seçtiği kişilere verilmektedir. Bu görevi üstlenenler eğer sorumluluklarını yerine getirirlerse mutluluğu yakalarlar fakat görevlerini yerine getirmezlerse mutluluk ve saadetin Allah tarafından geri alınacağı düşünülmektedir. Kut'u alınmış kağanın yerine başka birisi getirilirdi. Bununla ilgili somut bir örnek, II. Göktürk Devleti zamanında Oğuz isyanlarını bastıramadığı, iç karışıklıkları giderip huzurlu bir ortam sağlayamadığı için Kut'unun Tanrı tarafından kaldırıldığı gerekçeleriyle 716 yılında İnel Kağanın, Bilge Kağan ve Kültigin tarafından hükümdarlığına son verilmiştir. (Kafesoğlu, 1980: 29; Ahmetbeyoğlu, 2014: 309).

Yusuf Has Hacib, Kut’un “mutluluğun” devam edebilmesi için gereken şartları da şu şekilde anlatmaktadır:

“Beni bulan kimse mütevazı tabiatlı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır” (Beyit: 703).

“Kendisini gözetmeli, aşırılığa gitmemeli; kötü ve çirkin işlere yaklaşmamalıdır” (Beyit:704). “Toplanmış olan malı yerine sarf etmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemelidir” (Beyit: 705).

“Kendinden büyüğe saygı göstermeli; kendinden küçüğe ise, rıfk ve şefkatle davranmalıdır” (Beyit: 706).

“Kibir ve gurur ile başkalarını incitmemeli, kendisini küçüklerin eğlence ve tahakkümüne bırakmamalıdır” (Beyit: 707).

“Boşu boşuna kendisini içkiye vermemeli; boş yere malını saçıp heba etmemelidir” (Beyit: 708).

“Eli ve dili ile oyuna karşımamalı; tavır ve hareketlerinde dürüst olmalıdır” (Beyit: 709).

Görüldüğü gibi kut bizzat devlet hayatının temelini oluşturmaktadır. Kut’a sahip olabilmek için birçok özellik gerekmektedir. Kut’un kazanılması çok zor ama kaybedilmesi çok kolaydır. Kut’u kaybetmemek için hükümdarlar tavır, davranış ve yönetim tarzlarına çok dikkat etmek zorundadırlar.

B. Devlet = İl

İslâmiyet öncesi Türk devletlerinde, siyasi teşkilatlanmanın en üst aşamasını “*il= devlet*” oluşturmuştur. Devlet; millet, ülke, egemenlik ve politik örgütlenmeden oluşan ve bir milletin belli bir toprak parçası üzerinde politik bir örgütlenme sonucu ortaya çıkan kişiliğidir (Taneri, 1993: 83). *Divan-ı Lugâti’t Türk*’te devlet kelimesine dört farklı anlam verilmektedir:

1. Ülke
2. Atları anlatmak için kullanılan bir isim
3. Avlu, açıklık
4. İki hakan arasındaki barış durumu (Kaşgarlı, 2005: 253–254).

Kutadgu Bilig’de İl kelimesi birçok beyitte geçmektedir; devlet anlamının yanında halk, memleket, millet, saltanat gibi anlamlara gelmektedir.

“Ey devletli hükümdar, çok uzun yaşa; bu saltanat ile çok illere hükmet” (Beyit: 1350).

“Ömrünü sıhhatle geçir; çok yıl yaşa; saltanatın sevinç ve huzur içinde geçsin” (Beyit: 1480).

“Memleketi ayakta tutan iki şey vardır: biri som altın, biri de kılıçtır” (Beyit: 3039)

“Bu üç yerde (kadılık, naiplik, vezirlik) işe yaramaz kişiler bulunursa, bütün halkın işi kötü olur” (Beyit: 5334).

Yusuf Has Hacib, eserinde Türk-İslâm devletinin temel felsefesini çizmiştir. Bu felsefe, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir (Doğan, 2002a: 127-158).

Demokratik devlet denildiği zaman iktidarın gücünün sonsuz olmaması anlaşılmalıdır. Genel olarak eski Türk toplumlarında hükümdarın gücü ilk öncelikle töre ile sınırlanmaktadır. Töre toplumun başıdır ve hükümdarlar asırlar boyunca halkın oluşturduğu gelenek, görenek ve törelere uymak zorundadır.

Kutadgu Bilig’de hükümdarın gücünü sınırlamaya yol açan önemli bir diğer demokratik düşünce ise işin ehline verilmesidir (Doğan, 2002a:127-158). “İşi iş bilen kimselere ver; iş yapamayan insan onu beceremezse üzülür” düşüncesi Kutadgu Bilig’in özüdür (Beyit: 5534).

“İnsanların en seçkini, akıllı ve tam bilgili olanını halka âmir tayin et” (Beyit: 2603).

“Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver” (Beyit: 1759). Tavsiyeleri yapılarak hükümdar bir nevi manevi baskı altına alınarak işi ehline vermesi, keyfilikten uzak hareket etmesi istenmektedir.

Kutadgu Bilig’in laik mi yoksa teokratik mi bir devlet yapısını savunduğu meselesi tartışmalı bir konudur. Kutadgu Bilig’de yer alan Ogdurmuş’in kendisinden nasihat isteyen hükümdara tavsiyelerde bulunurken sarfettiği, “Din dalı ile dünya dalı birbirine karşıdır; ikisi birbirine yakışmaz, bunların yolu birbirini keser” (Beyit: 5311). “Dinin dünyayla birleştirilmesi güçtür; bu ikisi bir araya gelmez, bunu bilmek yeterlidir. Biri yaklaşırsa diğeri kaçar; ikisini bir arada tutmak isteyen yolunu şaşırır” (Beyit: 5312-13). Beyitleri laik devlet düzenine örnek gösterilirken aksini savunanlar, bu beyitlerin hükümdara nasihat amaçlı yazıldığı düşüncesindedirler. Genel düşünce ise devlet ve din iki farklı alandır. Biri diğerini baskı altına almaz. Birbirlerini tamamlarlar. Bir yanda hükümdar ve veziri Ögdülmiş, diğer tarafta Ogdurmuş ve müridi işlerini en iyi şekilde yapmaya çabalarlar. Bir grubun diğer grubun işine el atması, kendi işlerini aksatacağı gibi diğerinin işlerini de bozacaktır (Doğan, 2002a:127-158). Bundan dolayı dünya ile ukbâ’nın bir arada götürülmesi en güzel olan ve tercih edilendir.

Kutadgu Bilig’in arzuladığı devlet, demokratik ve laik olmanın yanında aynı zamanda sosyal bir devlettir. Sosyal devlet, halkının temel ihtiyaçlarını karşılayarak rahat ve huzurlu bir hayat yaşamasına yardımcı olan devlet demektir. Kutadgu Bilig,

sosyal bir devlette olması gereken emeğin karşılığının ödenmesi, devlet hizmetinde bulunanların hakkını tam olarak alması, zor durumda bulunan kişilere devletin el uzatması ve o insanların ihtiyaçlarının karşılanması gibi konular üzerinde durur (Doğan, 2002b:77-94).

Yusuf Has Hacib, kitabında demokratik, laik ve sosyal devletin yanında, hukuk devletine de vurgu yapmaktadır. Hukuk devleti, yönetimde keyfilikten kaçınılarak halkın hukuk güvencesine kavuşması ve sorunlarının barışçı bir şekilde çözülmesini hedeflemektedir. Hukuk devletinden adalet ve hakkaniyet ilkelerine gönülden bağlı devlet anlaşılmaktadır (Doğan, 2002b: 77-94). Kutadgu Bilig'in hemen her bölümünde uzun ömürlü bir yönetim için adaletle hükmetmek, zulüm yapmamak gerektiği ifade edilmektedir.

Kutadgu Bilig'de hukuk ve adalet ile ilgili bol miktarda beyit mevcuttur. Oğurmuş, kendisinden tavsiye isteyen hükümdara öğüt verirken “Ey hâkim memlekette uzun süre hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın” (Beyit: 2033). ”Sen her vakit doğrulukla hüküm ver; beylik kanunla ayakta durur” (Beyit: 5285), ve “Ey bey, gücün yettiğince kanunu uygula ve halkın hakkını vermeye çalış” (Beyit: 5288). diyerek kanunun üstünlüğüne, halka adaletle davranılması gerektiğine, devlet yönetiminin zorbalığa değil kanuna dayanması gerektiğine vurgu yapar.

Devlet “il” kelimesinin başka bir manası da barış anlamına gelmektedir. Türklerin Cihan hâkimiyetini gerçekleştirmek istemelerinin amaçlarından biri de yeryüzünde huzur ve barışı sağlamak, insanlığa hizmet etmektir. (Kafesoğlu, 2000: 254; Kazmaz, 2000: 64). Kutadgu Bilig'de dünya barışının sağlanması ile ilgili birçok beyit bulunmaktadır: “Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu; bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi” (Beyit: 93). “Dünya sükûna kavuştu ve düzen kuruldu; o adını kanunla yüceltti”. “Halk zenginleşti, memleket düzene girdi; Halkta hükümdara dualar etti” (Beyit:1039). “Halk kurtuldu, zahmet denen şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte yaşamaya başladı.” (Beyit: 1040). “Memleketi düzenlendi, idaresi düzeldi; Hükümdarın mutluluğu günden güne attı” (Beyit.1041).

C. Kağan

Bir topluluğun veya bir devletin bağımsız hükümdarına kağan denir. Türklerde kağan “yeryüzünün hükümdarı” olarak düşünülürdü. Kağan, halkı için vazgeçilmezdir, toplumu yöneten kişidir. İnsanların yaşamını elinde tutmaktadır. Bir Orhun kitabesinde eğer Kağan Kültigin olmasaydı pek çok Türk ölmüş olacaktı yazmaktadır (*Kültigin Yazıtı*, K 10). İslamiyet öncesi Türk hükümdarı, devletin başı ve hâkimiyetin temsilcisi konumundaydı. Hem bütün devlet teşkilatının başı, hem de toplumun lideri durumundaydı. O, yalnızca içinde yaşadığı zamandan değil aynı zamanda devletin ve toplumun geleceğinden de sorumluydu. Dolayısıyla onun görevi son derece ağırdı. Bu ağır görevi de ancak; iyi yetişmiş, kabiliyetli, akıllı, bilgili ve tecrübeli kişiler

başarabilirdi. Bu nedenle de Türk hükümdarının bazı yüksek vasıflara sahip olması gerekirdi (Koca, 2002: 829). Kutadgu Bilig’de hükümdarların özelliklerinden bazıları şöyle sıralanmaktadır:

1. Akıllı ve Bilgili Olmak

Karahanlılar hükümdarlarına akıllı ve filozof anlamında “böğü” unvanını vermişlerdir (Genç, 1981: 88). Yusuf Has Hâcib hükümdarın akıllı ve bilgili olması hususu üzerinde ısrarla durarak devletin temelini akıl ve bilgi üzerine kurulduğunu vurgulamıştır.

“Dünyaya hâkim olup onu idare etmek için pek çok akıl ve bilgi gerektir” (Beyit: 281).

“Beyler bilgi ile halka baş oldular akıl ile memleket ve halkın işini gördüler” (Beyit: 1952).

“Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa akıllı işe yaramaz” (Beyit: 1968).

“Beyliğin hastalığının ilacı akıl ve bilgidir; ey yumuşak huylu, onu akıl ile tedavi et” (Beyit: 1970). “Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile çare bulunabilir” (Beyit: 1971).

“Bilgili, akıllı ve hakîm hükümdarın her iki dünyada da makamı yüksek olur” (Beyit: 1972).

2. Cesaret Sahibi Olmak

Hükümdarlarda aranan önemli vasıflardan birisi de cesarettir. Hükümdarın ülkesini koruması ve düşmana karşı koyabilmesi için cesur olması gerekmektedir. Onun göstereceği her kahramanlık halkını da etkileyecektir. Kutadgu Bilig’de cesaretle ilgili bol miktarda beyit ve tavsiye vardır.

“Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; bey cesur, kahraman kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır” (Beyit: 1949).

“Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür” (Beyit: 1961).

3. Erdemli Olmak

Hükümdar için en önemli vasıflardan birisi de erdemli olmaktır. Kutadgu Bilig’de hükümdarın erdemli olmasına yönelik beyitlere çokça yer verilmiştir. Erdemli olmanın en birinci şartı da adil olmaktır. Diğer bütün erdemler hükümdarın adil olmasıyla anlam kazanmaktadır.

“Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa dünya huzura kavuşur” (Beyit: 819).

“Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan adaletten ayrılma ve halk üzerinde zulmü kaldır.” (Beyit: 1435). “Bey; bilgili, akıllı ve âdil olmalı; şöhretinin yayılması içinde cesur ve tedbirli davranmalıdır” (Beyit: 2168). “Bütün faziletlerde herkesten üstün olmalı; halka karşı davranmalıdır” (Beyit: 2171). “Bey halka karşı iyi ve âdil olursa; onun faydası bütün halka dokunur ve halk saadete kavuşur” (Beyit: 3266).

Kutadgu Bilig'de hükümdarın erdemleri arasında olması gereken diğer özellikler beyitlerde kısaca şu şekilde gösterilmiştir:

a. Dürüst Olmak:

İyi bir yönetici; adil ve dürüst olmalıdır. Halkına vermiş olduğu vaatleri yerine getirmelidir. Kutadgu Bilig, hükümdarın karakterinin doğruluk ve dürüstlük üzerine inşa edilmiş olduğunu bunların ortadan kalkması durumunda diğer vasıfların bir işe yaramayacağını söylemektedir.

“Halk için beyin çok seçkin olması gerekir; özünün sözünün doğru ve doğasının seçkin olması gerekir” (Beyit: 1963).

“Büyüklüğü ve halka baş olmak istersen, doğru yoldan şaşma” (Beyit: 1293).

b. Zeki ve Uyanık Olmak:

Kutadgu Bilig, ülkenin kaba güç ve kuvvetle yönetilemeyeceğini, hükümdarın aklını ve zekâsını nerede nasıl kullanması gerektiğini bilmesini ve her zaman uyanık olmasını söyler.

“Bey, bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile çare bulunabilir” (Beyit: 1971).

c. Sabırlı ve Kararlı Olmak:

Sabır, başarının anahtarıdır. İdareci hem sabırlı olmalı hem de olaylara soğukkanlı yaklaşmalıdır. Kutadgu Bilig'de insanın sabırlı olmasının onu mutluluğa götüren önemli özelliklerden biri olduğu söylenmektedir.

“İşe aceleyle girme, sabır ve dikkatle hareket et; acele yapılmış işler yarın pişmanlık getirir” (Beyit: 587). “Hiçbir işte acele etme, sabret, kendini tut; kul sabırlı olursa beylik mertebesini bulur” (Beyit: 588). “Hiçbir işte acele etme, sabırlı ol, kendini tut; sabırlı insanlar arzularına erişir” (Beyit:1310).

d. Cömert Olmak, Açgözlü Olmamak:

Türklerin hükümdarlarında ve genellikle bütün idarecilerinde görmek istedikleri faziletlerin başında cömertlik gelmektedir (Genç, 2002: 48). Halk, kendisini yönetecek hükümdarın eli açık, cömert ve gözü tok olmasını ister. Hükümdarın cömert olması, beye itaatin devam etmesi için önemli bir kuraldır. Halk cimri idarecileri sevmez. Yusuf Has Hacib, insanın cömert olmasının ona huzur vereceğini söylemektedir.

“Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol cömert; cömertliğin adı ebedi kalır, ölmez” (Beyit: 1402). “Bilgili, akıllı, halka muamelesi iyi, cömert, gözü tok ve gönlü zengin olmalı” (Beyit:1964).

“Beyler cömert olursa adları dünyaya yayılır; bunların nam ve şöhretleri ile dünya korunur” (Beyit: 2050). “Cömert ol, bağışla, yedir ve içir, eğer malın eksilirde tekrar vur, al ve eksiklerini tamamla (Beyit: 2053).

e. Merhametli Olmak:

Yusuf Has Hacıb iyi bir hükümdarın merhametli ve hoşgörülü olmasını, suçluları cezalandırırken aşırıya kaçmaması gerektiğini savunur. Cezaların intikam alma aracı olarak değil suçların önünü kesme yani caydırıcılık açısından kullanılması gerektiğini söyler.

“Halk koyun gibidir, bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır” (Beyit: 1412). “Bey, mütevazı ve alçak gönüllü olmalı; suçlu kimselerin de suçunu affetmelidir (Beyit: 2152).

“Herhangi bir memleket kılıç ve kuvvetle alınabilir, fakat bu hâkimiyet şiddet ve intikam ile uzun yıllar sürmez” (Beyit: 2427). “Memleketinde gözünü ve kulağını keskin tut; merhametini herkese ulaştır (Beyit: 5272).

f. İnatçı Olmamak:

Kutadgu Bilig’e göre bey’in önemli özelliklerinden biri de inatçı olmaması, yaptığı yanlışta ısrar etmemesidir. Yanlışta ısrar eden beyler için dünyada sevinç olmadığını söyler.

“Bak, şu birkaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse kendini korur” (Beyit: 337). “Bunlardan biri yalan söylemektir; ikincisi verilen sözden dönmektir” (Beyit: 338). “Üçüncüsüye içkiyi sevmektir; buna tutulan kimse, şüphesiz, tamamen boşuna yaşamıştır” (Beyit: 339). “Biri de insanın inatçı olmasıdır; bu inatçı insan için dünyada sevinç yoktur” (Beyit: 340).

g. Tatlı Dilli ve Güler Yüzlü Olmak:

İyi ve sevilen bir beyin özelliklerinden biri de tatlı dilli ve güler yüzlü olmasıdır. “Beni bulan kimse mütevazı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır” (Beyit: 703), “Hangi iş olursa olsun, sen onu tatlı dille karşıla; her işte tatlı dil kullanırsan mutluluk sana bağlanır” (Beyit: 1311). Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki halka faydalı olsun ve güneşi doğsun. Beyin gönlü, dili ve tabiatı düzgün olmazsa saadet o memlekette dolaşamaz kaçır. Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın. (Beyit: 2010, 2012).

Yusuf Has Hacıb’e göre hükümdarın, devleti güzel bir şekilde idare edebilmesi ve iktidarını devam ettirebilmesi için yapması gerekenler şunlardır: Halkı giydirmek, doyurmak, fakirliği ortadan kaldırmak, halkın yararına düşünmek, onlara şefkatli

ve adaletli davranmak, kanunları doğru olarak uygulamak, âlimleri korumak, iyi bir kumandan olmak, askerini memnun etmek, doğru kanunlar koyarak adaleti gerçekleştirmek, tüm halkı gözeterek hizmet etmek, halkın menfaatini düşünmek, devlet idaresinde sadık ve seçkin kimselere görev vermek, düzeni sağlamak, kötülere cezalandırmak, fetihler yapmak ve İslâmiyet'i yaymaktır.

Kutadgu Bilig'de devlet teşkilatı içerisinde bulunan üst düzey görevlilerden de bahsedilmiş, bunların isimleri ve vazifeleri belirtilmiştir. Bu kişilerin Müslüman ve dindar olmaları, yalan söylememeleri, dürüst olmaları, işinin ehli olmaları, zeki, akıllı, bilgili, halkı idare edebilecek gerekli donanım ve tecrübeye sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu görevlilerin devlet çarklarının düzgün işlemesi ve hükümdarın başarılı olmasında ne kadar önemli oldukları üzerinde genişçe durulmuştur. Kutadgu Bilig'de ismi geçen görevliler şunlardır: Vezir, Hâcib, Elçi, Kadı, Saray Nazırı, Vergi Memurları, Nedim, Casuslar ve Haber Alma Memurlarıdır.

Yusuf Has Hacib, özellikle üç memura çok ehemmiyet vermiş, bu görevlilerin farklı bir kategoride değerlendirilmesini hükümdardan talep etmiştir. Bunlar; devlet işlerini düzenleyen vezir, askeri organize eden Başkumandan ve maliyeden sorumlu Hazinedar'dır.

Kutadgu Bilig'de vezirlere çok önem verilmiştir. Kağana yürütme işinin vezirlere bırakılması tavsiye edilerek bir bakıma kuvvetler ayrılığının önemi vurgulanmıştır. Kutadgu Bilig'e göre halk ile hükümdar arasında köprü vazifesi gören vezirde şu özellikler aranmıştır: “Beyden sonra, onun yerine, hareket ve söz ile memlekete vezir hükmeder.” (Beyit: 2193). “Hiç şüphe yok, bey için vezir çok gereklidir; vezir iyi olursa bey rahat uyur” (Beyit 2182). “Beylerin yükünü yüklenen vezirdir; beyliğin temelini sağlamlaştıran da vezirdir” (Beyit: 2183). “Vezir asil bir aileden gelmeli, takva sahibi ve dürüst olmalı, hayatını da dürüstlikle geçirmelidir” (B. 2186). “Vezir akıllı ve bilgili olmalıdır; bu iş için zekâ ve yumuşak huy gerekir” (Beyit: 2188). “Vezir imanlı, takva sahibi ve temiz olmalı, memleket ve halk ondan her bakımdan emin bulunmalıdır (Beyit: 2190). “Vezir hayâ sahibi, gözü tok ve güvenilir olmalı; gözü aç olan kişi, bütün dünyaya sahip olsa bile doymaz” (Beyit: 2199-2200). “Vezirin gönlü alçak ve dili yumuşak olmalı; böylelikle kendini başkalarına sevdirebilir” (Beyit: 2229).

Kutadgu Bilig'e göre toplumun en seçkin şahsiyetlerinden biri olan komutan, hizmet verdiği milletin tüm üstün vasıflarını üstünde toplayan mümtaz şahıslardan biridir. Halkın istek ve beklentilerini iyi bilen, ordusunu yüce ülküler peşinde koştu- ran, vatan ve millet çıkarlarını her şeyin üstünde gören, şeref ve namus için hayatını hiçe sayan örnek bir askerdir. (Kandır, 2000: 9-19)

Kutadgu Bilig'e göre iyi bir komutanda bulunması gerekli olan özellikler ise şunlardır: “Ordu kumandanı çok çevik, sert ve tecrübeli olmalıdır” (Beyit: 2271). “Bu iş için seçkin insan gerektir; İhmalkârlık yüzünden töhmet altında kalmaması için ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır” (Beyit: 2273). “Cömert, cesur, alçakgönüllü, sofrası açık ve

soğukkanlı olmalıdır” (Beyit: 2274). “Bütün malını askere dağıtmalı, birçoklarını dost ve arkadaş edinmelidir” (Beyit: 2276). “Çoluk çocuk ve karım diye mal toplamamalı, mülk ve bağ bahçe edineceğim diye gümüş yığmamalıdır” (Beyit: 2278). “Kumandan haysiyet sahibi olmalıdır, o, düşmana şeref için karşı koyar, öcünü almadan yüz çevirmez” (Beyit: 2290). “Onun yüreği savaşta aslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır. O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. Kızıl tilki gibi Hilekâr olmalı; deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir. Kendisini saksığan’dan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü, kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir” (Beyit:2310-2314).

Kutadgu Bilig’de hazine ile servetin kontrol edilmesi ve israf edilmemesi açısından hazinedara da çok önem verilmiştir: Çünkü “Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazinedarın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lâzımdır” (Beyit:2744). “Gözü tok ve doymuş olmalı, tavır ve hareketleri güven telkin etmeli, kalbinde Allah korkusu bulunmalı, helâl ve haramı iyice ayırt etmeli; yarayan ve yaramayanı iyi seçebilmelidir” (Beyit: 2750-2752). “Hazine ve servetin israf edilmemesi için eli sıkı ve ihtiyatlı olmalıdır.” (Beyit: 2799). Alış verişte muamelesi mülâyim olmalı, büyüğe küçüğe karşı tatlı dil kullanmalıdır” (Beyit. 2804).

Yusuf Has Hacib’e göre halkın devlet (hükümdar) üzerinde üç hakkı vardır; Bunlardan birincisi gümüşün ayarının korunması, ikincisi halkın adil kanunlarla yönetilmesi, üçüncüsü ise yolların emin tutulması; haydut ve eşkiyalardan korunmasıdır (Beyit: 5574, 75,76,77)., Hükümdarın da halk üzerinde üç hakkı vardır; Bunlardan biri halkın hükümdarın emirlerine hürmet etmesi ve yerine getirmesi, ikincisi vergilerini tam ve zamanında ödemeleri, üçüncüsü hükümdarın dostuna dost düşmanına düşman olmalarıdır (Beyit: 5579, 80,81,82).

Kutadgu Bilig’in genelinde verilen mesajlar şunlardır: Tanrı’ya bağlı bulunma; ölümü ve ahireti unutmama; akla ve bilgiye değer verme; çocukları okutma; dinleme ve okumakla bilgi edinme; her işte doğruluk arama; temiz düşünce sahibi olma; dünyaya ve geçici zevklere düşkün olmama; dile, boğaza, nefse hâkim olma; zor kullanmaktan, hırsızlıktan, yalandan, içkiden, haksızlıktan, kaba sözden, dedikodudan, gevezelikten ve acelecilikten kaçınma; sabırlı, cömert, hayırsever olma; yapılan bir iyiliğe karşılık beklememe; disiplin, doğru yasa, düzen ve adalet sağlama; iffet ve namusa sınıksız bağlı olma; kötü arkadaş edinmeme ve bozgunculara katılmama; büyüğe ve kadına saygı; çocuklara şefkat, hizmetçilere de insaf gösterme; gelenek ve göreneklere bağlı bulunma; her işte ılımlı davranma; hesaplı iş görme; daima ağır başlı, tok gözlü, alçak gönüllü olma; İyi bir isim bırakmaya çalışma (Di-laçar, 1972, s. 157).

Sonuç

İlk Türk-İslâm devleti olan Karahanlılar zamanında yazılan Kutadgu Bilig, sadece devlet adamlarına değişik tavsiyelerde bulunan ve ahlak dersi veren kuru bir nasihat kitabı değildir. O, Türk dili ve edebiyatının en önemli kaynaklarından biridir. Kutadgu Bilig, var olan bir kültürün unutulmaya yüz tutmuş mihenk taşlarını yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Tüm toplumu ilgilendiren konuların yanında özellikle devlet anlayışına ve teşkilatına dair çok faydalı bilgiler ihtiva etmektedir. Hükümdara yönetme hakkının Allah tarafından verildiğine inanılan kut inancından, kut'un kalıcı olabilmesi için kağanın yapması gereken işlerden, hükümdarda bulunması gereken özelliklerden, vazifelerinden, devletleri uzun ömürlü kılan adalet anlayışından, devlet memurlarının görevlerinden v.b. birçok konudan bahsetmektedir.

Kutadgu Bilig günümüz insanı için de önemini ve geçerliliğini devam ettiren önemli bir kılavuzdur. Yusuf Has Hacib, kitabında yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini, idareci ve halkın birbirine karşı karşılıklı vazifelerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Eserde ideal bir devlet düzeninin nasıl olması gerektiği, sosyal devlet anlayışının ve huzurlu bir toplumun nasıl gerçekleşebileceğinin yolları gösterilmiştir.

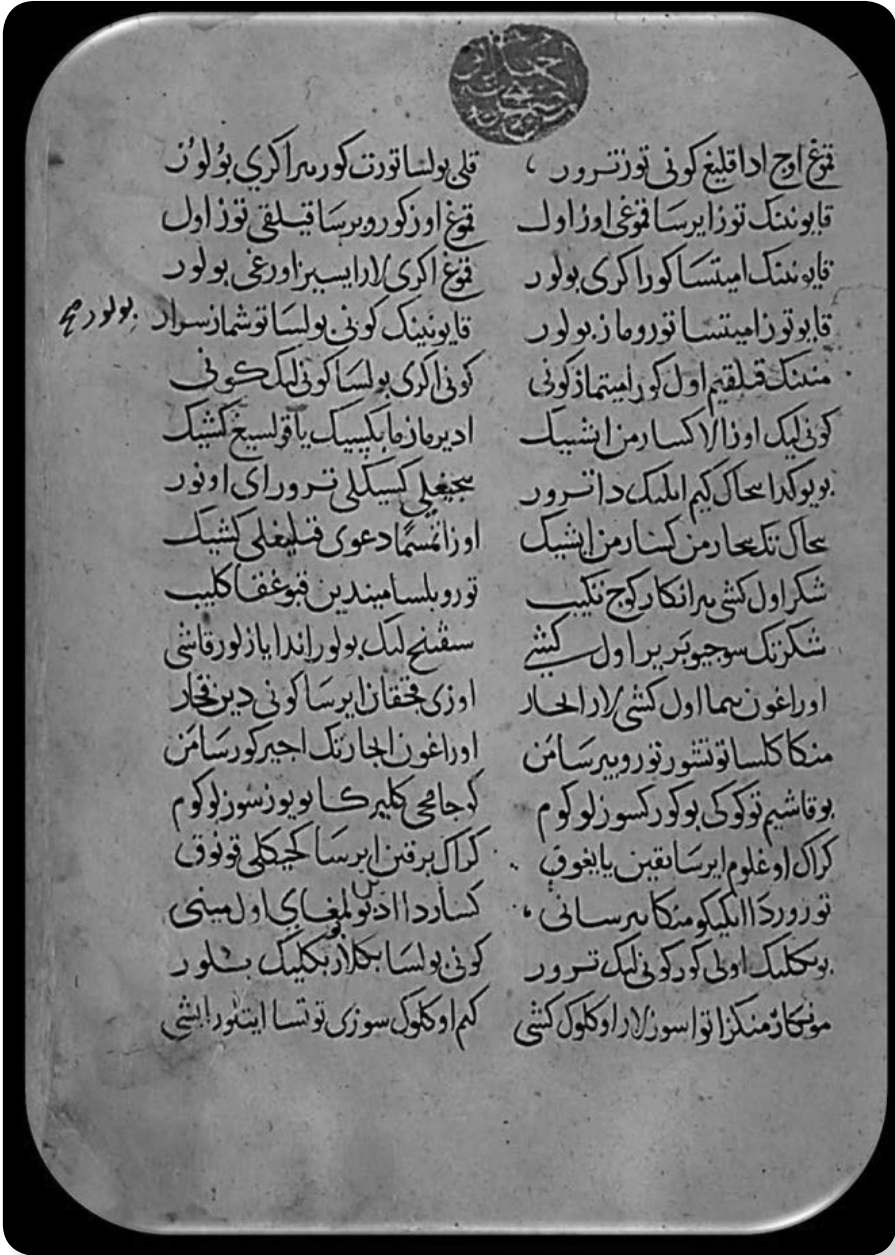
Birçok araştırmacının dediği gibi Kutadgu Bilig, hala el sürülmemiş bir hazinedir. Bu hazine dünya üzerinde kurulmuş en köklü medeniyetlerden olan Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı devlet kültürlerinin oluşmasında çok etkili olmuştur. Bundan sonraki süreçte toplumlar, Kutadgu Bilig'in vermek istediği mesajları tam olarak anlayıp hayatlarına tatbik edebilirlerse iki dünyanın da mutluluk kapılarını aralayabilirler. Bizlere ve idarecilerimize düşen görev Kutadgu Bilig'de üzerinde durulan prensipleri hayatımıza rehber ederek milli birlik ve beraberlik ruhu içinde hareket etmektir.

Kaynakça

- Ahmetbeyoğlu, A. (2014). Sorularla Eski Türk Tarihi. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Alıcı, M. (2011). "Kutadgu Bilig'de Dini Öğeler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Osman Paşa üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tokat.
- Arat, R. (1993). "Kutadgu Bilig", MEB. İslam Ansiklopedisi, C.6, s.1038-1047.
- Arsal, S. M. (2014). Türk Tarihi ve Hukuk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1974). Türk Dili Tarihi I-II, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çağatay, S. (1967). "Kutadgu Bilig'de Oğgurmuş'un Kişiliği", Türk Dil Kurumu Yayınları. Belleten: 3, s. 266-268
- Dilâçar, A. (1972). Kutadgu Bilig İncelemesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, N. (2002a). "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi I", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S: 12, s. 127-158.
- Doğan, N. (2002b). "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi II", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S: 13, s. 77-94.
- Eraslan, K. (1986). "Yusuf Has Hâcib", MEB. İslam Ansiklopedisi, C. 13, MEB. s. 438-440.
- Ercilasun, A. (2002). "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, C.5, s. 759-783.
- Genç, R. (2002). Karahanlı Devlet Teşkilatı. Ankara: TTK Yayınları,
- Has Hâcib, Y. (1996). "Kutadgu Bilig", (Çeviren: Fikri Silahdaroğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser Dizisi/163.
- Has Hacib, Y. (2005). Kutadgu Bilig (Çeviren: R. R. Arat), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İnalçık, H. (2000). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul, Eren Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1970). "Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi. S: 1, s.1-39.
- Kafesoğlu, İ. (2000). Türk Milli Kültürü, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kandır, M. (2000). "Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Devlet Yönetimi", Yeni Türkiye, Mayıs-Haziran, s. 9-19.
- Kaşgarlı, S.(2004). Uygur Türkleri Kültürü Ve Türk Dünyası. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kavcar, C. (1975). "Kutadgu Bilig", Türk Ansiklopedisi, s.387-389.
- Kazmaz, S.(2000). Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig: Kutadgu Bilig Üzerine Hukuki Bir İnceleme. Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Koca, S. (2002). "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı", Türkler, C. 2, Yeni Türkiye yayınları: s.823-844.

- Köprülü, F. (1980). Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Levend, A.S. (1969). Yazılışının 900. Yıldönümünde Basından Yankılar: Kutadgu Bilig, Türk Dili, C. XX, Yıl: 18, S: 211, s.1-6.
- Memiş, E. (2003). Türk Kültür Tarihi, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Ögel, B.(1982). Türklerde Devlet Anlayışı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Taneri, A. (1993). Türk Devlet Geleneği, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Toğan, Z.V.(1981). Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Turan, O.(2000). Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Uluçay, Ç. (1977). İlk Müslüman Türk Devletleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Üşenmez, E. (2013a). İslami dönem Türk edebiyatının ilk eseri Kutadgu Bilig Fergana nüshası tıpkıbasım. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Üşenmez, E. (2013b). İslami dönem Türk edebiyatının ilk eseri Kutadgu Bilig Avusturya nüshası tıpkıbasım. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Üşenmez, E. ve Uçar, E. (2014). İslami dönem Türk edebiyatının ilk eseri Kutadgu Bilig Kahire nüshası tıpkıbasım. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Yazıcı, N. (2006). İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

EKLER

Ek. I. Mısır (Kahire) nüshası (Üşenmez ve Uçar, 2014)

Handwritten text in a cursive script, likely Persian or Ottoman Turkish, arranged in approximately 25 horizontal lines. The text is written on a light-colored, rounded rectangular piece of paper. At the bottom of the page, there are several lines of smaller, more diagonal handwriting, possibly serving as a signature or a list of names.

Ek. II. Viyana (Herat) nüshası (Üşenmez, 2013b)

قلى اذكو بولسا بوكلار قوتون	قوغ اذكو بولدى قراسى قوتون
بوكلار ايسيز بولماغىغا ايسيز	اول ايلدا سقونون قيزار تامشكيز
ما اذكو تر واوز بى بكار نىك	ايسيز كاتين بىر كا زندان نىك
قلى اذكو بولسا بوذون شىسى	قوغ اذكو بولدى اينىك اشچىسى
ابانك اذكو بولسا بوكلار اوزون	بايور بوذى بىر كا كور ايتلور اوزون

آي تولى بولدى بولدى

۳۸

ينايدى آي تولى اوقتوم قونى	ابلىك بىر لىقاردى بوسوزلار كونى
بو اذكو كىس اول كىشى اذكو تىب	اسىغ لىغ ار رىزى موعى قىلغونىب
سقار بىر جا يلىنكوت سىلار آرزولار	انى قولدا جىلان نىلوك بىلدىلار
المىك ايدى اذكو تىلونسىل ترور	تىلونسىل توتشى تىلولار قولور
قىونسىل تىلو بولسا اوزدوم بولور	اينىك قىلماق بىر كا اوز كا بولور
ايسيز لىك اوجوز اولك قىلداجى	بغور ايشرا وجوز اول ايسيز بولداجى
قىونسىل اوجوز بولسا بىر دايتور	اغى جوز اغىر بولدى توردايتور
بو اذكو اغىر شىك اغىر اغقوفا	بغورنىك اغىر اول اوجوز بولغوقفا

مىنگا

Ek. III. Fergana nüshası (Üşenmez, 2013a)